

עדכון אחרון - 23/10/02 09:51

לשודדים הידד

מאת שיר חבר שיר חבר הוא סטודנט לכלכלה

מרווחי מלחמה לדיווידנדים של שלום**שמשון ביכלר ויהונתן ניצן. הוצאת כרמל, 486 עמ', 96 שקלים**

איור: שירלי אגוזי

מדע הכלכלה זקוק כבר שנים ארוכות לרוח רעננה ולתיאוריות חדשות. בשנות הששים החלו חוקרי הכלכלה (ובראשם מילטון פרידמן) לשוב אל התיאוריות של המאה ה-18 וה-19 (עם תוספת נדיבה של מתמטיקה וסטטיסטיקה שהתפתחו מאז), אך "מדע" הכלכלה ממשיך לקרטע אחרי המציאות, ומציע הסברים שבדיעבד לכישלונות הרצופים של התחזיות הכלכליות. הדעות חלוקות - מדוע מחריפות תופעות המיתון, האבטלה והאינפלציה דווקא כאשר הממשלות מקפידות להישמע להוראות הכלכלנים (הכלכלנים הניאו-קלאסיים ממשיכים לטעון שהאשם הוא במדיניות הבזבזנית של הממשלות, ולא יועילו הקיצוצים האכזריים ביותר).

שמשון ביכלר ויהונתן ניצן, מרצים לכלכלה בישראל ובקנדה, קיבלו עליהם להוסיף נדבך לסיפור ההתפתחות של התיאוריה הכלכלית. בספרם יש ניסיון לגבש ראיית עולם כלכלית כוללת, שתוכל להתחרות בגישות הכלכליות שקדמו לה. ספרם מתמקד בהיסטוריה הכלכלית-הפוליטית של מדינת ישראל, אך מציב את ישראל בהקשר הכללי של ההתפתחויות הכלכליות-הפוליטיות בעולם במחצית השנייה של המאה העשרים. בתחום התיאורטי ההתמקדות של הכותבים היא במושגי ה"הון" וה"רווח", ולא ב"תועלת", "עלות שולית" ו"קבלת החלטות בתנאי אי-ודאות" החביבות כל-כך על הכלכלנים השמרנים. מכיוון שבניגוד לקביעתם של הכלכלנים השמרנים הרווח אינו נוטה להשתנות בין כל בעלי ההון, רצוי לעמוד על הגורמים לכך שיש מי שמרוויח ויש מי שמפסיד.

ביכלר וניצן מפיחים חיים חדשים בזרם כלכלי כמעט שכוח שפותח בסוף המאה ה-19 בידי הכלכלן תורסטיין בולן, והמכונה "כלכלה מוסדית". בולן הציע תיאוריה כלכלית שהנחיתה על התיאוריה הקלאסית מכה כמעט כמו זו שהנחיתה התיאוריה המרקסיסטית, אך הוא לא הספיק לפתח את רעיונותיו ובכל מקרה הזרם המוסדי נדחק לשוליים (כלכלנים רבים אפילו לא שמעו עליו, והוא בוודאי לא נכלל בתוכניות הלימודים בחוגים לכלכלה). זאת, משום שהוא מבקר את בעלי ההון - שלא כמו הכלכלה הניאו-קלאסית המשרתת את האינטרסים של העשירים, ואלה מספקים עבודה לכלכלנים בדירקטוריונים של חברותיהם. לא אחת מוזכר בספר שאיל ההון המפורסם נלסון רוקפלר תרם 40 מיליון דולר לאוניברסיטת שיקגו. מאז נהפכה "אסכולת שיקגו" לשם נרדף לכלכלה שמרנית קפיטליסטית.

הספר סוקר את הגישות הכלכליות השונות מאז המאה ה-19 ועד היום. ביכלר וניצן מדגימים כיצד הכלכלה המוסדית מצליחה להתמודד עם בעיות שהגישות הכלכליות השמרניות ואף הגישה המרקסיסטית אינן מצליחות להתמודד אתן. דוגמאותיהם שופכות אור על אחת התעלומות הגדולות של העולם הקפיטליסטי: המשבר הכלכלי. משברים כלכליים (כדוגמת זה שאנו נמצאים בו כיום) איימו על מעמדו של הקפיטליזם כשיטה הכלכלית המוצלחת ביותר. בעוד שמרקס טען שהמשברים הם

סימן לסדקים בשיטה הקפיטליסטית, שעתידיים לגרום להתפרקותה, הכלכלה המוסדית רואה בהם צמתים של חלוקת-עושר מחודשת. למרות שגם מרקס התייחס למשברים הכלכליים כאל נקודות של הגברת הקיטוב המעמדי (עובדים נהפכים למובטלים ולעניים ובעלי ההון הגדולים שורדים את המשבר ומגדילים את נתח השוק שלהם), הכלכלה המוסדית טוענת שהמשבר הכלכלי למעשה נועד לאפשר את הגברת הקיטוב המעמדי.

הפרשנות של ביכלר וניצן לכלכלה המוסדית מניחה הנחה מוקדמת, ובעייתית מעט, על טבע האדם. נקודת המוצא למחקרם היא שאנשים אינם שואפים רק לשגשוג אובייקטיבי, אלא ליצירתו ולהגדלתו של פער חברתי בינם לבין העניים מהם.

הפער מסייע לסמן את המעמדות הגבוהים כנפרדים ועליונים על המעמדות העובדים. למרות שהנחה זו אינה בהכרח מקובלת על כולם, היא מקבלת חיזוק רב מהנתונים ומהניתוחים המעמיקים של ביכלר וניצן, כמו-גם מהמציאות המוכרת לכל, שבה העשירים מוציאים כספים על מוצרים שאין להם כל צורך ממשי בהם - מלבד הצורך בהפגנת עושרם והוכחה לעולם שביכולתם לעשות מה שאחרים אינם יכולים.

הספר מציע תפיסת עולם כוללת עם מערכת מושגים ומבני-טיעון עמוקים. הגישה של ביכלר וניצן היא כלכלית-פוליטית, ולאורך כל הספר יש דיון בקשר שבין שאלות שהן לכאורה "כלכליות" לשאלות "פוליטיות". הספר מראה כיצד למעשה לא ניתן להפריד את התחומים. למשל, הספר קושר את התהליכים במבנה השלטון הפוליטי בישראל (ואת המהפך של בגין ב-1977) עם האופן שבו חולק הרכוש הפלסטיני הגנוב מהפלסטינים המגורשים מ-1948 והרכוש (בעיקר הקרקעי) הרב שהופקע מאז 1967. בכך מערער הספר את הדעה המקובלת בכלכלה, שהכיבוש אינו משתלם כלכלית. הוא משתלם, השאלה היא רק למי.

ביכלר וניצן מראים כיצד כוח העבודה הפלסטיני המנוצל והאדמות השדודות העשירו קבוצה של עשירים, שתרמו רבות למימון מפלגות הימין. מאוחר יותר היה זה תור הישראלים להישדד, במסגרת האינפלציה המשתוללת של שנות ה-70 וה-80 שהעמיקה את הפער בין העשירים, בעלי הנכסים הצמודים, לשכירים ששכרם נשחק.

זהו ספר רב-תחומי שאינו עוסק רק בכלכלה אלא גם בהיסטוריה, בפילוסופיה, במדע המדינה ובסוציולוגיה; בכך אולי כוחו, שכן הוא מאפשר להבין לראשונה אירועים היסטוריים בהקשר הכלכלי שלהם. הקשר בין המלחמות במזרח התיכון למחירי הנפט (והיקפי יבוא הנשק) מסביר בדיוק רב, ואף מסוגל לנבא, את פרוץ המלחמה הבאה.

זו נקודה מעניינת במיוחד, שכן הנתונים המסתיימים ב-1995 מעידים על כניסה ל"אזור סכנה" לפרוץ מלחמה נוספת במזה"ת, וביכלר וניצן לא התייחסו כלל למלחמת המפרץ השנייה ולפרוץ האינתיפאדה השנייה ב-2000 (הספר יצא ב-2001) - כפי שאכן חזו הנתונים.

התחום הבולט בחסרונו בתפיסת העולם הכוללת בספר הוא ניתוח פרטני של הייצור עצמו. לגורמים המשפיעים על יעילות התפוקה ולאופן חלוקת העבודה בתהליך הייצור נתונים ביכלר וניצן את השם "טכנולוגיה" ומשאירים אותה כקופסה שחורה. מכיוון שהכותבים מביאים ראיות בקנה-מידה מדיני ועולמי לכך שבעלי ההון הם גורם שמעכב את הייצור ולא מעודד אותו, חסרות בספר גם ראיות לכך בתוך מבנה הייצור ברמת החברה הבודדת או המפעל הבודד, במיוחד לאור העובדה שגישות כלכליות אחרות מתמקדות בעיקר בנושא זה.

הכותבים מסתפקים בדוגמאות רבות שבהן הערך הנקוב של חברה נע מעלה או מטה בחדות כאשר לא חל כל שינוי בכוח העבודה שלה, במחירים או בתפוקה שלה (תופעה זו נפוצה במיוחד כשהממשלה מוכרת חברה לגורם פרטי בזול וערך החברה מזנק פלאים מרגע שמתברר שהחברה נמכרה מתחת לערכה האמיתי).

ספרם של ביכלר וניצן עושה שירות גדול לקוראים בכך שהוא מביא מכלול עצום של נתונים ומחקרים, מלווים בגרפים ובניתוח מפורט שלהם. יש אמנם בעיה עם הגרפים בספר - הכותבים מרבים להשתמש בממוצעים נעים ובכך "מחליקים" את הגרפים. הדבר יוצר עיוות מסוים כאשר הכותבים מתבססים על הנתונים

ה"מוחלקים" כדי לחזק את טענותיהם. במקום מסוים אף הרהיבו להסיק מסקנה סטטיסטית (מוטעית) על מגמות ארוכות-טווח באמצעות הגדלת הטווח של הממוצעים הנעים. אך הנתונים שבספר אינם רק מספריים אלא גם זיכרונותיהם של אנשים כהארי רקנאטי ומשה שרת, המציגים את ההיסטוריה של הציונות בישראל באור חדש לחלוטין. כמו כן, הספר נשען על מגוון גדול של זרמי-הגות כלכלית-פוליטית, מהכלכלנים הניאו-קלאסיים כמו סמואלסון ופרידמן ועד לזרמים הרדיקלים ביותר במרקסיזם.

כמו כן, הספר רווי (לפעמים עד לעייפה) בתיאורי הקשרים המשפחתיים והפוליטיים הקושרים את ההון בישראל לחטיבה כמעט מגובשת. שוב ושוב חוזר הסיפור של מכירת חברה ממשלתית במחיר נמוך מדי ("הפרטה") לחברה ששולט בה קרוב-משפחה או בעל-ברית פוליטי של השר (או הפקיד) הממונה על המכירה. בכך הספר עוזר להבין למה באמת מתכוונים הפוליטיקאים שאומרים שצריך להפריט את החברות הממשלתיות כדי לעודד "תחרות". בהדרגה, ה"תחרות" הזאת נהפכה לגוש של חמש קבוצות-הון השולטות ב-41% מערך הבורסה, וכנראה באחוז גבוה הרבה יותר מסך הרכוש הקיים במשק.

משום כך הספר יכול לשמש את הקוראים בשתי רמות שונות. לקוראים החסרים ידע מוקדם בכלכלה, הספר משמש ספר מבוא לכלכלה (עם דגש על כלכלה מוסדית), תוך כדי מתן סקירה מאלפת של מושג ה"הון" בגישות הכלכליות השונות והצגת הבעייתיות בגישות אלה. למי שבקי יותר בכלכלה, הספר מציע רמת הבנה אחרת של הידע הכלכלי מנקודת מבט שונה. ההסברים הקלושים של הכלכלנים הבכירים במשק לתופעות כמו אינפלציה ואבטלה נחשפים כמנטרות דתיות כמעט, שאין להן שיג ושיח עם המציאות. במקום ההסברים הללו מציעים ביכלר וניצן הסברים מפורטים הנתמכים בנתונים שנמדדו במשך שנים רבות והמציגים באור מביך מאוד את מקבלי ההחלטות במשק.

הספר אינו מאשים את מקבלי ההחלטות בטיפשות (כפי שכלכלנים מהזרם המרכזי נוהגים לעשות) אלא במעילה בתפקידם כמשרתי הציבור - בכך שהם משרתים את האינטרסים של בעלי ההון תמורת טובות אישיות ותמיכה פוליטית. עדות לכך היא למשל הגרף בספר שחושף שככל שהיתה האבטלה במשק גבוהה יותר, כך עלו רווחי קבוצות ההון הגדולות בקצב המהיר ביותר.

הספר יצא לאור ב-2001, ועדיין אינו מתייחס לאינפיאדת אל-אקצה ולתהליכים הכלכליים המשמעותיים שליוו אותה. הטענה המובעת בספר, שאנו כיום בעיצומו של מעבר לכלכלת שלום משום שנתם עידן מלחמות הנפט ושלטון סוחרי הנשק, נראית רחוקה מתמיד כאשר תקציב הביטחון הולך ובולע את שאר סעיפי התקציב וכאשר ארה"ב עומדת לפני תקיפה נוספת נגד עיראק.

הכותבים משוכנעים שהכלכלה נכנסה לעידן חדש שבו הכלכלה הגדולה תתבסס פחות על נפט ונשק (ולכן פחות על מלחמות) ויותר על תחומים אחרים כגון היי-טק. הנתונים המוצגים בספר כראיה לכך אינם מספיקים, וכרגע נראה שבהלת ההיי-טק שככה והעולם שב למלחמותיו.

החיסרון הגדול של הספר הוא בצורה, ולא בתוכן. זהו כתב אישום נגד הממסד הפוליטי-הכלכלי השולט בישראל (ובמידה מסוימת נגד הממסד השולט בעולם) אך לכתב אישום שכזה ראוי ביסוס ביבליוגרפי מלא. הספר סובל מאוד מהפניות דלילות מדי לביבליוגרפיה (אף שזו כשלעצמה מרשימה באורכה) ומחוסר אינדקס, שהוא פריט חובה בספר עיון. לו היה הספר מצויד באינדקס הוא היה זכאי להיחשב לספר לימוד חובה להיסטוריה כלכלית של ישראל; גם סגנונו הלשוני, הרווי ציניות והערות עוקצניות, אינו אופייני לספר מחקר. כוונתם המקורית של הכותבים עלולה להיעלם מעיני הקוראים שאינם מצפים לאמירות ציניות בספר מדעי.

למרבה הצער, הספר אינו מציע תקווה רבה. בסופו של דבר נראה שכלום לא יוכל למערכות השלטון הקיימות שימשיכו לרושש את הציבור חסר ההגנה. למרות שהספר מציע לממשלה דרכים להפחית את כוחם של בעלי ההון ואת הפערים החברתיים, הוא אינו מציע דרכים לשכנע את הממשלה לעשות זאת כשהיא כפופה לרצונם של בעלי ההון.

[פורט Online](#) | [גלריה Online](#) | [חדשות Online](#)

[תקנון האתר](#) | [תמיכה ושירות](#) | [ארכיון הארץ](#) | [המהדורה המודפסת](#) - [עמוד ראשון](#) | [דף הבית](#)
[מדריך עכבר העיר](#) | [סרטים](#) | [קולנוע](#) | [מסעדות](#) | [מתכונים](#) | [הופעות](#) | [פעילויות ילדים](#) | [הצגות](#) | [לילה](#) | [מסיבות](#) |
[לוח העיר](#) | [דרושים](#) | [דרושים הייטק](#) | [נדל"ן](#) | [פרוייקטים חדשים](#) | [רכב](#) | [בעלי מקצוע](#) | [קחתן](#)

כל הזכויות שמורות, "הארץ" © All rights reserved Haaretz